

I. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІОНАЛА

УДК 37.013

С. ГОНЧАРЕНКО,
м. Київ

ГУМАНІЗАЦІЯ – ПРІОРИТЕТ ТВОРЧОГО НАЧАЛА В ОСВІТІ

Система освіти створює в суспільстві той особливий інтелектуальний фон, який дає можливість ставити і розв'язувати наукові проблеми і використовувати одержані результати на практиці, саме в сфері навчання і виховання закладаються основи науково-технічного і соціального прогресу. Головною вимогою сучасності є моральна, духовна орієнтація розвитку людини. Освічена людина – це не лише спеціаліст або особистість, це людина культури, вихована, підготовлена не лише до нормального стабільного життя, але й до змін в умовах праці, до змін способу життя. Стає природною вимога, зв'язана не лише з умінням учитися і переучуватися, але й бути готовим до випробувань, до неодноразової зміни своїх уявлень, світогляду, світовідчуття. Тому, зокрема, і зміст сучасної освіти не може бути зведений до знань і предметів, а технологія освіти – до пасивного засвоєння навчального змісту.

Нова освітня парадигма як пріоритет освіти розглядає орієнтацію на інтереси особистості, на становлення її ерудиції, компетентності, розвиток творчих начал і загальної культури. Ця парадигма освіти докорінно змінює підходи і ідеали системи, ставлячи в центр уваги учня (студента) як активного суб'єкта, який набуває освіти у формі „особистісного знання”. Останнє робить суб'єкта особистістю, в прямому розумінні утворює і розвиває інтелект. Нова парадигма вимагає подолання технократичного і сциентистського характеру освіти.

Сьогодні серед гострих проблем розвитку освіти, мабуть, найгострішою проблемою не лише сім'ї і школи, але й суспільства, стала проблема виховання нових поколінь українців. Педагогічна драма виховання стрімко перетворюється в загальнонаціональну трагедію. Повна відмова не лише в змістовному, але й в організаційному плані від старої виховної системи, деполітизація і деідеологізація, а вірніше, переполітизація і переідеологізація, проведені наспіх і не професійно, вимивання з педагогічного словника самого терміну „виховання” і заміна його неадекватним „додаткова освіта” – все це „вихлюпнуло разом з водою і дитину”.

Говорячи про модернізацію освіти, ми найчастіше говоримо про зміни в змісті освіти, але не про нові підходи до найголовнішого, пріоритетного завдання – гарно виховувати шкільну і вузівську молодь. А саме тут найбільш глибокий і наочний провал в роботі школи: у дітей зросло небажання вчитися й працювати, зросла кількість й помолодшала підліткова й молодіжна злочинність, стала більш жорстокою, зросла проституція, вживання наркотиків. Тому й бентежить питання: як бути далі? Як подолати поповнення натовпів фанатів, металістів, скинхедів, „братчиків”, зграй простих злочинців?

В країні відбулася переорієнтація дітей і молоді на цінності західної культури, багато в чому ініційована й підтримувана ЗМІ, які набули характеру „паралельної школи”. Розрив зв'язків з минулим, відсутність культурної спадкоємності, які гостро переживаються молодим поколінням, веде до закріплення в молодіжному середовищі ідеології споживання. Перемога споживацьких цінностей матеріалізується в надмірі товарів, у все зростаючому впливі високих технологій, культі багатства і посередності. Суспільству споживання не потрібні ні справжня наука, ні гуманітарна сфера, ні серйозна освіта. Найновіший спосіб життя створює психологію, при якій такі цінності, як добро, справедливість, порядність, патріотизм дітьми просто не сприймаються всерйоз.

Криза свідомості сучасних молодих людей, трансформації, які відбуваються в системі цінностей і моральних орієнтирів, зростання кримінальної активності, різних форм деструктивної поведінки – все це свідчить про необхідність продуманої державної політики в галузі виховання.

Проблеми виховання молоді в Україні настільки занехаяні, а відмова чи заперечення минулого виховного досвіду зайшла так далеко, що керівники держави й освіти, навчальних і наукових установ вже й самі не знають, що робити. Ситуація, як прийнято говорити, вийшла з під контроль. Сьогодні чиновники від освіти й педагогічної науки намагаються зобразити справу так, ніби виховання як самостійної проблеми, особливого виду педагогічної діяльності взагалі не існує. Як записано у всіх директивних і нормативних документах, у всіх доктринах і законах про школу й освіту, в підручниках педагогіки, виховання – органічна частина освіти, процес, який супроводжує навчання. Звідси робиться висновок, що в завдання школи спеціальна виховна діяльність взагалі не входить, що вона автоматично реалізується у процесі навчання. А раз так, то нехай вихованням займається сім'я, церква, політичні партії, яких розплодилось безліч. Що й казати, зручна позиція і робити нічого не треба, і совість чиста, і мудрецем себе почуваш.

Але ось як дивно влаштована педагогічна реальність! Сьогодні всі цивілізовані країни в повний голос говорять про кризу молоді, маючи на увазі її соціальну апатію, крайній індивідуалізм,

агресивність, нечуване зростання злочинності та інші біди. І не лише говорять, але й серйозно займаються вихованням молоді, не покладаючись на релігію чи політичні організації. У свій час у зверненні до нації Білл Клінтон сказав, що головним завданням освіти є виховання особистості, зорієнтованої на позитивні цінності і справжню громадськість.

В умовах бездуховності, відсутності єдиної системи цінностей, коли відсутня „національна ідея, яка об'єднує суспільство”, і концептуальне обґрунтування державної стратегії в галузі виховання, коли відбувається руйнування громадських інститутів виховання цілком природним виглядає пошук опори у християнській вірі, православній культурі, релігії. Однак ряд релігійних діячів вірно говорять про наївність таких пошуків, заявляючи, що релігія без освіти, науки і культури не здатна відновити виховну культуру нації.

Головною ланкою, за яку можна „витягнути” педагогічний „ланцюг виховання”, є, на мою думку, повна відмова в освіті від індоктринації мислення дітей та молоді, маніпулювання їхньою свідомістю, які пишним цвітом цвітуть в нашій середній і вищій професійній освіті, і перехід до формування в дітей і молоді багатого духовного світу, виховання кожного творчою особистістю. Запорукою успіху у формуванні духовно багаті особистості є гуманізація освіти, її „олюднення”. Гуманізація освіти є сьогодні одним з найважливіших соціально-педагогічних принципів, який відображає спрямованість розвитку освіти на гуманні стосунки у суспільстві як загальнолюдську цінність. Сьогодні мова має йти про формування в людини нового ставлення до природи, суспільства і самої людини, нового способу мислення (менталітету), який повинен прийти на зміну авторитарно-технократичному мисленню, споживацькому способу буття. Основна суть гуманізації освіти – її орієнтація на формування переконань особистості, які розуміються в широкому значенні як формування її світогляду і прагнень до його реалізації в емоціональній (принцип гуманітаризації), інтелектуальній (принцип фундаментації) і вольовій (принцип спрямування) сферах.

Оскільки в педагогічній практиці гуманізація освіти розглядається спрощено як просте збільшення часу на вивчення літератури, музики та інших предметів, які традиційно називаються гуманітарними, підкреслимо, що *гуманізацію освіти* в самому загальному плані можна охарактеризувати як побудову відносин учасників освітнього процесу на основі зміни стилю педагогічного спілкування – від авторитарного до демократичного. При цьому головне – принцип поваги до особистості вихованця і врахування в змісті освіти його духовного потенціалу шляхом прилучення до людської культури, взятої в аспекті соціального досвіду. Суттю освітнього процесу стає цілеспрямоване перетворення соціального досвіду в досвід особистий.

Головною частиною і засобом гуманізації освіти є її *гуманітаризація*. Виділяють два аспекти гуманітаризації. *Перший* можна означити як нарощування в змісті освіти знань про людину, людство і людяність, виявлення гуманітарної складової всіх навчальних предметів. Це завдання розв'язується у процесі конструювання навчального плану і побудови відповідних навчальних предметів.

Другий аспект – поліпшення якості вивчення гуманітарних предметів, подолання сієнтистського підходу, який перетворює, наприклад, вивчення літератури в навчання літературознавству, що перешкоджає вихованню читача, який глибоко відчуває, співпереживає, здатний відчути красу художнього слова.

Далі виникає завдання гуманізації вивчення негуманітарних предметів. Його можна розв'язати шляхом виділення в кожному предметі одних і тих самих частин загальнолюдської культури. В цьому випадку будь-який предмет, в тому числі природничі: фізика, математика, хімія тощо і технічні предмети: матеріалознавство, радіотехніка, буде реалізувати також і функцію формування творчих здібностей учнів, їхньої емоційної сфери і ціннісних, гуманістичних, орієнтацій.

У найбільш гострій формі проблема гуманізації постає в таких галузях освіти, як вивчення природознавства і техніки. Сучасна професійна освіта мало що дає майбутньому спеціалісту для його морального самовизначення, для етичної оцінки розроблюваних технічних ідей. Навіть загально-визнаний моральний імператив „людина – міра всіх речей” не перетворюється в керівництво до дії. Система масової освіти не орієнтує учнів на спрямування зусиль на вироблення умінь удосконалювати себе, бути самим собою, пов'язувати самопізнання з самовизначенням.

Проводячи в життя принцип гуманізації освіти, формуючи особистість учня, слід враховувати ряд важливих нових факторів. Прискорення темпу життя різко загостило у сучасній людині відчуття швидкості перебігу часу, особливо сильним воно є в молоді. Це породжує дві тенденції: 1) індивідуалістичне споживацтво (лови момент, бери від життя все, що можна, зараз, тому що завтрашнього дня може й не бути); 2) творча самореалізація (роби максимум можливого зараз, твоя сьогоднішня праця – твоя завтрашня радість, а чого не встигнеш зробити сам – завершать інші, без яких твоє особисте буття позбавлене смислу). У свідомості дітей і молоді проявляються обидві тенденції, але друга реалізується соціально і психологічно важче: вона вимагає моральних роздумів і

формується у процесі власної творчої діяльності, кожен етап якої дає якісь громадсько і особистісно значущі результати.

Раніше ефективність виховної роботи школи оцінювалась передусім за тим, наскільки удалося передати дітям знання, уміння, духовні цінності, тому що їх готували до життя в суспільстві, яке, як думалося, буде в головних своїх рисах схожим на існуюче. Нині справа виглядає по-іншому. Соціальні зміни – науково-технічні, культурні, побутові – відбуваються так швидко, що сьогоднішнім дітям доведеться жити у світі, який дуже сильно відрізнятиметься від того, в якому живемо ми. Тому виховну роботу слід оцінювати за тим, як підготовлені діти діяти самостійно і приймати правильні рішення за нормами нашого демократичного суспільства в нових умовах. Дітей треба вчити співставляти слова й діла всіх, хто закликає під свої „прапори”, прогнозувати наслідки пропонувані ними новацій, оцінювати мотиви дій, щоб не допустити оранжевих ілюзій, не бути обманутими дзвінкими фразами і напівправдою, не підтримати непорядних людей.

Центр ваги виховної роботи потрібно змістити в сторону врахування індивідуальності кожного учня, тому що творчої і самостійної особистості не можна „зібрати” з уніфікованих „деталей”, а багато труднощів сучасного виховання пояснюється саме небажанням (або невмінням) враховувати індивідуальні особливості школярів.

При формуванні особистості школяра важливо враховувати, що в умовах стрімкого розвитку суспільства до людини ставляться прямо протилежні вимоги: з одного боку, вона повинна мати стійкий світогляд, міцні моральні переконання, а з другого – психологічну гнучкість, сприйнятливості до нової інформації, піддатливість умонастрою. Загальний шлях одночасного виховання таких якостей – самостійна творча діяльність.

Хоча іноді молоді і докоряють у зайвій емоціональній вільності, невизнанні авторитетів, а також деяких „правил”, які тлумачаться догматично, важливо пам’ятати, що ці властивості можуть бути дуже корисними для виховання таких цінних рис особистості, які в дорослих людей виявилися в дефіциті: особистої гідності, порядності, нездатності до підлабузництва і бездумного послуху. Дуже добре, коли багато нічим необґрунтованих, надуманих заборон молодь ігнорує. Питання: „Чому не можна?” „Ким доведено, що інакше не можна?” – це поштовх до перебудови мислення, до пошуку нових доріг у житті.

На жаль, на практиці гуманізацію освіти часто зводять до простого збільшення часу на вивчення мови, літератури, історії, музики тощо, до включення в навчальні плани це „гуманітарніших” предметів, до введення посад адміністраторів з гуманізації. Зрозуміло, що така суто директивна „гуманізація”, започаткована Міністерством освіти і науки, не приведе до якісних змін. Великий обсяг гуманітарних знань чудово поєднується з низькою культурою і бездуховністю володарів цих знань. Абсолютно неприпустимо під лозунгом гуманізації освіти розвалювати природничо-математичну і технічну освіту, скорочувати в 2-2,5 рази час на вивчення природничих і технічних наук, вилучати предмети, які дають фундаментальні знання. Помилково думати, що фізика, хімія, технічні науки негуманні і негуманітарні. Вони і гуманні, і гуманітарні, як всякий витвір людського розуму і почуттів. Гуманізація – це пріоритет творчого начала у всьому.

XXI століття – час наукоємних технологій високого рівня. Проблеми, з якими зіткнулися люди нового часу (енергетика, екологія, матеріали, інформація, харчування), загрожують їм виродженням, якщо не будуть розв’язані. Дозвольте запитати: хто розв’язуватиме ці проблеми, якщо науковий світогляд, фундаментальні знання вилучити з шкільних і вузівських програм і замінити релігієзнавством чи маркетингом. Розв’язати ці завдання можна лише засобами науки і техніки – і нічим іншим.

На жаль, дехто з наукових чиновників твердить, що сьогодні знань не потрібно, досить компетенції. Але це вже патологія. Як можна бути компетентним без знань, без розуму. Нашому суспільству потрібен, необхідний культ знань. Освіченість і висока культура народу – це висока ефективність праці, раціональна економіка, науково-технічний прогрес. В той же час прагнення до знань, до пізнання світу – це новий спосіб життя, одна з найвищих духовних потреб людини.

Ще одне заперечення з приводу вульгарного спрощеного підходу до проблем гуманізації. Існують такі тонкі „матерії”, які можуть засвоюватися в тому і лише в тому випадку, коли все життя дитини, школи, суспільства пронизане цією „матерією”, але ні в якому разі не в рамках спеціального навчального предмета. Такою є духовність, мораль і її різновиди – культура, екологія, патріотизм, віра, які не можна впровадити у свідомість людини прямими проповідями, директивно. Хочете зробити рок-музику непопулярною? Створіть навчальний предмет (з контрольними оцінками, опитуванням, домашніми завданнями) – „Рок-музика”, і через півроку у багатьох учнів виникне стійке несприйняття цього „зла” (байдужість гарантується) – така специфіка школи у всі часи. Саме тому викликають тривогу марення політиків і керівників освіти наспіх впроваджувати у навчальні плани предмети морального характеру (християнська чи комуністична віра, етика) на додачу до вже введених – типу сексуального лікбезу під стидливою назвою „Етика сімейного життя”.

Гуманізувати треба не навчальний предмет (в цьому відношенні всі предмети рівні), а процес освіти. Це означає, що треба дати учням всіх вікових груп право вибору змісту і способу навчання. Це означає, що повага до особистості учня повинна проявлятися у всьому: в якості програм, підручників, в оцінці його успіхів, в повазі до його права бути конструктором процесу своєї освіти, в стилі спілкування педагогів з ним, – у всьому.

Гуманізація освіти вимагає змінити ставлення до емоціональної культури, до тієї частини освіти, яка йде через емоції. Будтя людини перебуває на двох китах: почуттях і знанням. Почуття без знань неефективні; знання без почуттів (не пропущенні через серце) нелюдяні. Щастя людини дуже мало залежить від того, як вона вміє добувати квадратний корінь чи працювати з комп'ютером. Щастя людини в житті від того, як вона відчуває, сприймає світ. А зробити людину щасливою – саме така благородна гуманістична мета освіти. Оптимістичному, діяльнісному ставленню до навколишнього життя, емоційному відгуку на події, що відбуваються, бажанню й умінню допомогти людям треба вчити дітей з раннього віку і до останнього їхнього шкільного дня.

Прихильники гуманістичної психології і педагогіки вбачають суть і особливу небезпеку освітньої кризи в дегуманізації освіти під тиском індустріального технократизму і ринкового утилітаризму. Освіта втрачає гуманістичний смисл (тобто орієнтацію на розвиток унікальної цілісної особистості, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, відкрита для сприймання нового досвіду, здатна на свідомий і відповідальний вибір в різноманітних життєвих ситуаціях) і перетворюються в утилітарне наuczіння вузькому спектру професійних знань і умінь. І чим дійовішим стає наuczіння, яке використовує сучасні навчальні технології, тим менше воно зберігає гуманістичність. Але освіта в її гуманістичному розумінні – це не просто наuczіння. Завдання наuczіння певним знанням і умінням значно простіше за проблему освіти людини у всій повноті її життєдіяльності.

Дегуманізація освіти веде до її знеосібленого характеру і явної чи завуальованої регламентованості, при якій пропоновані учням знання не є предметом їх власного свідомого вибору. Дегуманізація освіти проявляється також в її орієнтації на виконання соціального замовлення і виражається в тенденційному відборі повідомлюваних учням знань і сформованих установок.

Гуманізація освіти покликана сприяти створенню педагогічних умов, в яких досягаються усвідомлення і реалізація учнем своїх потреб і інтересів. При цьому учень має право на помилки, на вільний творчий пошук, який педагог стимулює не оцінкою чи покаранням, а зацікавленою підтримкою. Від педагога гуманізація освіти вимагає сприймати дитину такою, якою вона є, намагатися поставити себе на її місце, проїнятися її відчуттями й переживаннями, проявляти щирість і відкритість. В такій атмосфері стає можливим використання будь-яких форм навчальної праці – від спонтанних і гнучких (наприклад, відкрите навчання) до жорстоко побудованих (наприклад, програмоване навчання), якщо тільки вони відповідають потребам і вибору дітей.

Гуманізація освіти вимагає так будувати навчально-виховний процес, щоб учні відкривали для себе особистісну значущість знань і на цій основі засвоювали зміст навчальних предметів, щоб на перший план ставилися особисті інтереси учнів, заохочувалися дискусії, колективні обговорення, використовувалися лідери для їх стимуляції, заняття з малими групами, які виникають стихійно. Педагогічні пошуки прихильників гуманістичної педагогіки ведуться по лінії зв'язку навчання з емоційно-потребнісною сферою особистості, створення відповідного психологічного клімату в класі, своєрідного психолого-педагогічного консультування в учнівському контексті.

Для гуманізації освіти не потрібні якісь нові виховні заходи, а повсякденна нормальна (моральна) атмосфера на уроці, спокійні, толерантні відносини між учителем і учнями; необхідні не докори учням у невихованості, не „читання моралі”, а зразки інтелігентної реакції на конкретну ситуацію (витримка, доброзичливість, гумор, бажання зрозуміти мотиви вчинка, аванс довіри, визнання своєї помилки і вибачення перед учнем або класом і т.д.), а також навчання учнів поведінці в різній обстановці (іноді спеціально створеній учителем з виховною метою, або для формування душевних якостей необхідні своєрідні вправи, щоб учень навчився морального вибору).

Висовуючи на перший план виховання творчої особистості, не треба думати, що його можна здійснювати на шкоду навчанню. Учитель, який погано навчає, добре не виховує. Мова йде про розумний пріоритет виховного ефекту в конкретних випадках, коли, наприклад, можна пробачити учню незнання навчального матеріалу внаслідок того, що він замість підготовки уроку витратив час, скажемо на допомогу товаришу або на догляд за хворим членом сім'ї тощо. Крім того, треба навчитися бачити виховний потенціал навчального процесу, ситуацій, що виникають на уроці, і реалізувати його, а потім оцінювати заняття з двох точок зору: яких знань набули учні і які існували можливості для їхнього виховання, чи вірно вони були реалізовані? (Останнє дуже важливе, оскільки основна заповідь учителя, як і лікаря, – „не нашкодь!” А головне – постійно відчувати себе не „предметником”, а вихователем, бачити смисл своєї педагогічної діяльності не лише в доброму

знанні учнями навчального предмета (це одна, безперечно, блискуча сторона учительської „медалі” – результатів праці педагога), але і в становленні їхньої особистості (друга сторона, яка лише і надає всьому цілісність і справжню суспільну значущість).

Гуманістична стурбованість кризою освіти – це не снобістські умонастрої інтелігенції, причетної до сфери совіти. Ця стурбованість виражає не лише неспокій з приводу освіти, її стану і перспектив, але й тривогу за долю країни. Разом з тим це – своєрідний відгук на глобальні проблеми сучасності. Проблема гуманізації – не лише педагогічна проблема. В широкому розумінні слова, мова йде про формування в людини нового ставлення до природи, суспільства і самої людини, нового способу мислення (менталітету), який має прийти на зміну авторитарно-технократичному мисленню. Занепад, деформація освіти, її невідповідність вимогам суспільного розвитку – надзвичайно складова кризи суспільства, яка нерідко передує їй і не лише каталізує, але й значною мірою детермінує її, будучи в свою чергу породженням хвороб суспільства і передусім помилок і пороків політики держави. Дегуманізація освіти є одночасно і дегуманізацією суспільства, його інститутів і відносин. Цей процес підриває національну безпеку, перспективи соціального прогресу, звужує горизонти демократії і вихолощує її цінності, перетворюючи життя людини у функціонування в обездуховленому техносоціумі.

Реальна загроза дегуманізації людини, пограбування природних ресурсів, руйнування природного середовища, нарешті, загибелі людства у вогні ядерної катастрофи – все це разом викликає настійну необхідність перегляду „технократичної парадигми”, суть якої – в приматі засобів над метою, мети над смыслом і загальнолюдськими інтересами, смыслу над буттям і реальностями сучасного світу, техніки над людиною і її цінностями.

Серед філософів і суспільствознавців йдуть сьогодні гарячі суперечки, що таке духовність, яке її походження і становлення, як її розвивати. Звичайно, мова йде не про банальне ототожнення духовності з релігійністю.

Духовність відображає наявність серед потреб людини двох фундаментальних: потреби пізнання, яка спонукає не обмежуватися наявними знаннями і вчитися весь час, і соціальної альтруїстичної потреби, яка стимулює діяльність людини „для інших”. Таким чином, можна сказати словами Л. Толстого, що людина духовна в тій мірі, в якій вона живе своїми думками і чужими почуттями.

Абсолютизувати ставку на швидке духовне відродження українського суспільства і школи – чергова крайність. Силовим способом можна перебудувати (та й це під питанням) лише економіку. Духовність і свободу не нав’яжеш. Їх можна лише виховати. І свідомість можна лише звільнити, причому лише культурою, освітою зверху донизу, замішаними на інтересі. Сподівання на особливий, спущений зверху (духовний) і який ніби не залежить від нас шлях, шлях України – в кращому випадку є наївним.

Школа – загальноосвітня чи професійна – яка добре всіх виховує і гарантує кожній дитині розвиток її індивідуальних здібностей, поки що ідеал, мрія. Наша школа продовжує бути установою строгого режиму для навчання. Але наблизити торжество школи, як установи для прилучення дітей до культури, в тому числі технічної, технологічної, допомогти як можна більшому числу вихованців дістати можливість хоча б частково реалізувати свій творчий потенціал, зробити своє життя повним, цікавим, а значить щасливим – ось благородна і дуже важлива мета, для дослідження якої не варто шкодувати праці і сил.

С. Гончаренко

Гуманізація – пріоритет творческого начала образования

Резюме

Автор статті розкриває пріоритети образовательной парадигмы в Украине, где одним из главных является гуманизация, которые дают возможность современной личности быть готовой к трудовой деятельности в современных условиях – это культура, воспитанность, общечеловеческие ценности, самообразование. Показывает два пути реализации проблемы через гуманитаризацию содержания обучения молодежи.

S. Honcharenko

Humanization – the creative beginning formation priority

Summary

The author reveals education paradigm priorities in Ukraine with humanization as the main priority. With the help of these priorities an up-to-date individual is able to meet the labour activity in modern conditions. Among them: human culture behaviour, human values, self-education. The author shows two ways of the problem realization through teenagers education humanitarization.